

*Р. А. Капченко,
к. е. н., докторант,
Кіровоградський національний технічний університет*

СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ОСВІТИ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІЙ УКРАЇНІ

У даній статті здійснено теоретичне узагальнення і нове розв'язання проблеми існування освіти як соціального інституту, що бере безпосередню участь у процесі створення та розподілу валової доданої вартості, як одного із перспективних видів економічної діяльності у постіндустріальному періоді в контексті соціально-економічного розвитку країни.

In this article made and a new theoretical solution to the problem of labor migration and regulation of migratory movement for workers, which manifests itself in the theoretical and methodological rationale and ways of developing specific measures for the conservation and development of demographic and labor potential of the Crimean autonomy.

ВСТУП

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Рівень розвитку освіти значною мірою визначає рівень розвитку продуктивних сил та добробуту суспільства. Недооцінка або ж ігнорування проблем освіти веде до зниження конкурентоздатності та безпеки країни. Вони залежать, у першу чергу, від наявності кваліфікованих кадрів, здатності громадян використовувати найновітніші досягнення науково-технічного прогресу [2, с. 146].

Масштабність і питома вага освіти в соціально-економічній структурі визначають її вплив практично на всі процеси, на хід суспільних трансформацій. Існування освіти як інституціональної одиниці набуває

вирішального значення як для економічного, так і соціального розвитку країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика тлумачення економічної категорії "соціальний інститут освіти" в умовах розвитку постіндустріального суспільства та інноваційного перетворення національної економіки знаходяться в центрі уваги багатьох вітчизняних і закордонних учених. У кінці минулого сторіччя важливого значення та належної уваги в наукових дослідженнях набули територіально-галузевий аспект в управлінні системою освіти, ринкові аспекти взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг.

Ці проблеми розглядають у монографіях і періодичних наукових виданнях такі вчені, як С.І. Бандур, Д.П. Богиня, Т.М. Боголіб, В.М. Геєць, О.А. Грیشнова, Б.М. Данилишин, Т.А. Заєць, В.І. Куценко, М.В. Семикіна, В.В. Онікієнко, А.А. Чухно, А.М. Фільштейн та інші.

Однак, багато теоретичних і прикладних питань, пов'язаних з подальшою перспективою функціонування тих чи інших видів економічної діяльності, за рахунок яких в умовах переходу до інноваційної економіки, створюється валова додана вартість, залишаються дискусійними та невирішеними. Практика економічних реформ, пов'язана з децентралізацією та регіоналізацією влади, призводить до нових проблем формування, розподілу та використання валового регіонального продукту та валового внутрішнього продукту, при розв'язанні яких важливу роль відіграє освіта як інституціональна одиниця, що і вимагає пріоритетного вивчення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у виявленні й оцінці сутності освіти як соціального інституту що бере безпосередню участь у виробництві та розподілі валового внутрішнього продукту, сприяючи при цьому розв'язанню численних питань, пов'язаних з соціальним навантаженням у постіндустріальній Україні.

Для досягнення цієї мети поставлено та вирішено такі науково-практичні завдання:

- розкрити сутність освіти як фундаментальної складової суспільного розвитку;
- провести ранжування видів економічної діяльності, що беруть участь у процесі створення валової доданої вартості та у виробництві ВВП;
- проаналізувати динаміку валового прибутку (змішаного доходу) та розрахувати темпи росту та приросту ВВП за видами економічної діяльності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі підготовки даної статті використано методи координації та регулювання соціально-економічних процесів, які спрямовані на визначення специфічних особливостей освіти як одного із видів економічної діяльності; метод групувань при роботі із статистичними джерелами; метод ранжування; економіко-статистичний і економіко-математичний методи.

РЕЗУЛЬТАТИ

Засновник концепції постіндустріалізму Д. Белл уже з початку 70-х років указував на певні ознаки нового суспільного облаштування. Якщо в доіндустріальну епоху головним виробничим ресурсом була мускульна сила, в індустріальну — машинна техніка, то на постіндустріальній стадії таким ресурсом стають знання, інтелект. Фізична праця поступається місцем розумовій. Рутинні робочі функції замінюються творчими [2, с. 155].

Постіндустріальний період характеризується впровадженням мобільних комп'ютеризованих систем обробки інформації, які вимагають від користувачів високого освітнього рівня. Освіта стає фундаментальною складовою суспільного розвитку. Виходячи з цього, в Україні ведеться активна робота зі створення умов, за яких потреби розвитку країни та її регіонів знаходяться у центрі політичної уваги й прийняття рішень на державному рівні; розв'язання проблем, які виникають на ринку праці; надання освіти більшої гнучкості та ширших можливостей для отримання фахової підготовки [3, с. 3].

Освіта як специфічна сфера діяльності являє інтерес для економічного аналізу в двох аспектах. По-перше, суб'єкти освітньої діяльності функціонують на принципах покриття своїх видатків доходами, а необхідність розвитку та підвищення якості послуг зумовлює потребу в додаткових коштах, що не виключає отримання прибутку. Тому виникає необхідність в удосконаленні відповідного фінансового механізму. По-друге, значний інтерес становить економічний характер результатів освітньої діяльності. Витрати на освіту громадян мають продуктивну природу тому, що підвищення освітнього рівня населення позитивно впливає на зростання показників активної економічної діяльності країни [1, с. 4].

У даній статті ми прагнемо розкрити економічну та соціальну сутність освіти з погляду інституціональної одиниці, що бере безпосередню участь у виробництві та розподілі валового внутрішнього продукту як один із видів економічної діяльності в Україні. Тому однією із важливих умов є виокремлення освіти серед інших видів економічної діяльності з відповідним змістовним навантаженням за допомогою методу ранжування

Таблиця 1. Ранжування видів економічної діяльності в процесі створення валової доданої вартості в Україні за 2008 рік

№ за рангом	Розрахункові показники	Фактичні ціни, млн грн..	У відсотках до ВВП
<i>Витуск</i>			
1	Переробна промисловість	796095	36,10
2	Інші види економічної діяльності	343470	15,57
3	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	227411	10,31
4	Діяльність транспорту та зв'язку	174985	7,93
5	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	154445	7,01
6	Будівництво	112911	5,12
7	Добувна промисловість	88256	4,01
8	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	76358	3,46
9	Освіта	62213	2,82
10	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	46519	2,11
11	Оплата послуг фінансових посередників	x	0,00
<i>Усього(в основних цінах)</i>		2082663	94,44
Податки за виключенням субсидій		122671	5,56
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)		2205334	100
<i>Проміжне споживання</i>			
1	Переробна промисловість	616451	49,10
2	Інші види економічної діяльності	135587	10,80
3	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	97206	7,74
4	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	90148	7,18
5	Діяльність транспорту та зв'язку	83792	6,67
6	Будівництво	78170	6,23
7	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	46775	3,73
8	Добувна промисловість	38542	3,07
9	Оплата послуг фінансових посередників	36537	2,91
10	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	17824	1,42
11	Освіта	14438	1,15
<i>Усього(в основних цінах)</i>		1255470	100
Податки за виключенням субсидій		x	0,00
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)		1255470	100
<i>Валова додана вартість</i>			
1	Інші види економічної діяльності	207883	21,89
2	Переробна промисловість	179644	18,91
3	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	130205	13,71
4	Діяльність транспорту та зв'язку	91193	9,60
5	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	64297	6,77
6	Добувна промисловість	49714	5,23
7	Освіта	47775	5,03
8	Будівництво	34741	3,66
9	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	29583	3,11
10	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	28695	3,02
11	Оплата послуг фінансових посередників	- 36537	- 3,84
<i>Усього(в основних цінах)</i>		827193	87,09
Податки за виключенням субсидій		122671	12,91
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)		949864	100

Дані таблиці збережені на основі джерела [4].

при аналізі статистичних показників (табл. 1).

Розглядаючи стадію виробництва, що характеризується показниками випуску, проміжного споживання, валового внутрішнього продукту (валової доданої вартості), дані табл. 1 свідчать про те що, за випуском — тобто вартістю товарів і послуг, що є результатом виробничої діяльності одиниць — резидентів у 2008 р., освіта була на дев'ятому місці серед інших видів економічної діяльності. Обсяг наданих послуг у фактичних цінах становив 62213 млн грн., або 2,82% від за-

гального обсягу випуску ВВП за цей період. Особливістю освіти є те, що за показником проміжного споживання який містить витрати на товари та послуги, які були використані інституційними одиницями для виробничих потреб, вона зайняла останнє місце, що склало 1,15% від проміжного споживання ВВП, або 14438 млн грн. у фактичних цінах. При цьому за показником валової доданої вартості, який містить у собі первинні доходи, що створюються учасниками виробництва і розподіляються між ними, освіта посіла сьоме місце (47775

Таблиця 2. Ранжування видів економічної діяльності, що беруть участь у виробництві ВВП в Україні, за структурою розподілу валової доданої вартості у 2008 році

№ за рангом	Види економічної діяльності	ВДВ		Розподілена сума	
		фактичні ціни, млн грн.	%	млн грн.	у % до ВДВ
<i>Оплата праці найманих працівників</i>					
1	Освіта	47775	100	42714	89,41
2	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	28695	100	24729	86,18
3	Будівництво	34741	100	24875	71,60
4	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	29583	100	18266	61,74
5	Переробна промисловість	179644	100	108122	60,18
6	Добувна промисловість	49714	100	28554	57,43
7	Інші види економічної діяльності	207883	100	115994	55,80
8	Діяльність транспорту та зв'язку	91193	100	43963	48,21
9	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	130205	100	43361	33,30
10	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	64297	100	14909	23,19
11	Оплата послуг фінансових посередників	-36537	100	-	-
<i>Усього(в основних цінах)</i>		<i>827193</i>	<i>100</i>	<i>465487</i>	<i>56,27</i>
Податки за виключенням субсидій		122671	100	-	-
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)		949864	100	465487	49,00
<i>Податки, пов'язані з виробництвом за виключенням субсидій</i>					
1	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	130205	100	3110	2,39
2	Будівництво	34741	100	536	1,54
3	Діяльність транспорту та зв'язку	91193	100	641	0,70
4	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	29583	100	182	0,62
5	Інші види економічної діяльності	207883	100	932	0,45
6	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	28695	100	96	0,33
7	Освіта	47775	100	82	0,17
8	Переробна промисловість	179644	100	-1911	-1,06
9	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	64297	100	-2116	-3,29
10	Добувна промисловість	49714	100	-5880	-11,82
11	Оплата послуг фінансових посередників	-36537	100	-	-
<i>Усього(в основних цінах)</i>		<i>827193</i>	<i>100</i>	<i>-4328</i>	<i>-0,52</i>
Податки за виключенням субсидій		122671	100	122671	100
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)		949864	100	118343	12,46
<i>Валовий прибуток, змішаний дохід</i>					
1	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	64297	100	51504	80,10
2	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	130205	100	83734	64,31
3	Добувна промисловість	49714	100	27040	54,39
4	Діяльність транспорту та зв'язку	91193	100	46589	51,09
5	Інші види економічної діяльності	207883	100	90957	43,75
6	Переробна промисловість	179644	100	73433	40,88
7	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	29583	100	11135	37,64
8	Будівництво	34741	100	9330	26,86
9	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	28695	100	3870	13,49
10	Освіта	47775	100	4979	10,42
11	Оплата послуг фінансових посередників	-36537	100	-36537	100
<i>Усього(в основних цінах)</i>		<i>827193</i>	<i>100</i>	<i>366034</i>	<i>44,25</i>
Податки за виключенням субсидій		122671	100	-	-
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)		949864	100	366034	38,54

Дані таблиці розраховані на основі джерела [4].

Таблиця 3. Динаміка валового прибутку (змішаного доходу) за видами економічної діяльності в Україні у фактичних цінах, млн грн.

Види економічної діяльності	Роки				
	2004	2005	2006	2007	2008
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	31903	34492	34298	37959	51504
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	28373	33612	41620	60217	83734
Добувна промисловість	3764	6666	8974	16466	27040
Діяльність транспорту та зв'язку	25157	23043	24452	33991	46589
Інші види економічної діяльності	32620	32405	43145	69930	90957
Переробна промисловість	20722	30550	43822	60090	73433
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	4049	6066	6493	8884	11135
Будівництво	5337	3481	5865	8905	9330
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2486	2525	2887	3125	3870
Освіта	3364	3337	3489	3485	4979
Оплата послуг фінансових посередників ¹	-5275	-7402	-13009	-22098	-36537
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)	152500	168775	202036	280954	366034

¹ Оплата послуг фінансових посередників визначається як різниця між доходами від власності, отриманими фінансовими посередниками (за винятком чистого доходу, одержаного від інвестування їх власних коштів), і відсотками, сплаченими їх кредиторами. Через неможливість розподілу за видами економічної діяльності цей показник враховується як проміжне споживання умовної одиниці. Підсумок валової доданої вартості в економіці регіону в цілому коригується на величину непрямо вимірюваних послуг фінансового посередництва зі знаком мінус.

Дані таблиці розраховані на основі джерела [4].

млн грн. або 5,03), випередивши такі потужні види економічної діяльності, як будівництво (на 13034 млн грн., або на 1,37%) і виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (на 18192 млн грн., або на 1,92%), а також охорону здоров'я та надання соціальної допомоги (на 19080 млн грн., або на 2,01%).

Виходячи з того, що стадія утворення доходу на рівні ВВП характеризується такими показниками, як оплата праці найманих працівників, податки та субсидії на виробництво та імпорт (на рівні ВДВ — іншими податками та субсидіями, пов'язаними з виробництвом) та валовий (чистий) прибуток, ми вирішили дослідити структуру розподілу валової доданої вартості за цими показниками з використанням методу ранжування видів економічної діяльності (табл. 2).

У відповідності з методологічною основою розрахунків у системі національних рахунків оплата праці найманих працівників являє собою винагороду в грошовій та натуральній формі (оцінену в грошовому вираженні), яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за роботу, виконану у звітному періоді резидентним підприємством, незалежно від того, є дані працівники резидентами чи нерезидентами. Оплата праці обчислюється на підставі нарахованих сум і містить фактичні та умовні внески на соціальне страхування.

Питома вага цього показника у структурі валової доданої вартості підкреслює значущість існування соціального інституту освіти в Україні. Так, за даними табл. 2, освіта у 2008 р. зайняла перше місце серед видів економічної діяльності з оплати праці найманих працівників, що становило 89,41%, або 42714 млн грн., у структурі валової доданої вартості цієї інституціональної одиниці. Такий великий відсоток свідчить, з одного боку, про самоорганізацію українського суспільства у постіндустріальний період, спрямовану на розв'язання численних соціальних потреб, з іншого — про імовірну обмеженість можливостей держави з приводу підвищення заробітної платні освітянам, адже за чисельністю зайнятих освіта — це одна з найпотужніших галузей.

Якщо розглядати податки на виробництво та імпорт, які включають податки на продукти та інші податки, пов'язані з виробництвом, що включають платежі підприємств і

Таблиця 4. Темпи росту та приросту валового прибутку (змішаного доходу) за видами економічної діяльності у цілому по Україні

Види економічної діяльності	Роки	Темпи росту		Темпи приросту	
		ланцюгові	базисні	ланцюгові	базисні
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2004	-	-	-	-
	2005	1,08	1,08	0,08	0,08
	2006	0,99	1,08	-0,01	0,08
	2007	1,11	1,19	0,11	0,19
	2008	1,36	1,61	0,36	0,61
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	2004	-	-	-	-
	2005	1,18	1,18	0,18	0,18
	2006	1,24	1,47	0,24	0,47
	2007	1,45	2,12	0,45	1,12
	2008	1,39	2,95	0,39	1,95
Добувна промисловість	2004	-	-	-	-
	2005	1,77	1,77	0,77	0,77
	2006	1,35	2,38	0,35	1,38
	2007	1,83	4,37	0,83	3,37
	2008	1,64	7,18	0,64	6,18
Діяльність транспорту та зв'язку	2004	-	-	-	-
	2005	0,92	0,92	-0,08	-0,08
	2006	1,06	0,97	0,06	-0,03
	2007	1,39	1,35	0,39	0,35
	2008	1,37	1,85	0,37	0,85
Інші види економічної діяльності	2004	-	-	-	-
	2005	0,99	0,99	-0,01	-0,01
	2006	1,33	1,32	0,33	0,32
	2007	1,62	2,14	0,62	1,14
	2008	1,30	2,79	0,30	1,79
Переробна промисловість	2004	-	-	-	-
	2005	1,47	1,47	0,47	0,47
	2006	1,43	2,11	0,43	1,11
	2007	1,37	2,90	0,37	1,90
	2008	1,22	3,54	0,22	2,54
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	2004	-	-	-	-
	2005	1,50	1,50	0,50	0,50
	2006	1,07	1,60	0,07	0,60
	2007	1,37	2,19	0,37	1,19
	2008	1,25	2,75	0,25	1,75
Будівництво	2004	-	-	-	-
	2005	0,65	0,65	-0,35	-0,35
	2006	1,68	1,10	0,68	0,10
	2007	1,52	1,67	0,52	0,67
	2008	1,05	1,75	0,05	0,75
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2004	-	-	-	-
	2005	1,02	1,02	0,02	0,02
	2006	1,14	1,16	0,14	0,16
	2007	1,08	1,26	0,08	0,26
	2008	1,24	1,56	0,24	0,56
Освіта	2004	-	-	-	-
	2005	0,99	0,99	-0,01	-0,01
	2006	1,05	1,04	0,05	0,04
	2007	0,99	1,04	-0,01	0,04
	2008	1,43	1,48	0,43	0,48
Оплата послуг фінансових посередників	2004	-	-	-	-
	2005	1,40	1,40	0,40	0,40
	2006	1,76	2,47	0,76	1,47
	2007	1,70	4,19	0,70	3,19
	2008	1,65	6,93	0,65	5,93
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)	2004	-	-	-	-
	2005	1,11	1,11	0,11	0,11
	2006	1,20	1,32	0,20	0,32
	2007	1,39	1,84	0,39	0,84
	2008	1,30	2,40	0,30	1,40

організації до державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів у зв'язку з використанням ресурсів та одержанням дозволів на специфічні види діяльності, то за цим показником у 2008 р. освіта зайняла сьоме місце, сплативши 82 млн грн., що становило 0,17% в структурі валової доданої вартості, на відміну від переробної промисловості, сільськогосподарства та добувної промисловості, яким для здійснення певної економічної та соціальної політики щодо використання ресурсів були надані субсидії, пов'язані з виробництвом.

За показником, що характери-

зує перевищення доходів над витратами, які підприємства мають у результаті виробництва, освіта у досліджуваному періоді посіла десяте місце. В результаті валовий прибуток, змішаний дохід склав 4979 млн грн., що становить 10,42% від валової доданої вартості виробленої освіти.

Для кращого розуміння функції освіти як економічної складової, за рахунок якої одержується валовий прибуток (змішаний дохід) держави, у табл. 3 представлена динаміка цього показника за п'ять років.

За даними табл. 3 можливо розрахувати темпи росту та приросту (ланцюгові та базисні) ВВП у ринко-

вих цінах у цілому по Україні, в тому числі за видами економічної діяльності (табл. 4).

Результати аналізу даних табл. 4 свідчать про стійкий розвиток освіти в Україні, за рахунок чого одержується валовий прибуток (змішаний дохід) — базисні темпи росту за п'ять років становили 148%, тобто приріст склав 48%, або 1615 млн грн., що, в свою чергу, на 231 млн грн. більше порівняно з таким видом економічної діяльності, як охорона здоров'я та надання соціальної допомоги. За цей період зростання спостерігалось у 2006 р. — ланцюгові темпи росту склали 105%, а найбільше зростання валового прибутку (змішаного доходу) завдяки діяльності освіти як інституціональної одиниці відбулось у 2008 р. — ланцюгові темпи росту досягли 143%.

ВИСНОВКИ

Освіта є одним із інституціональних одиниць, за рахунок яких створюється валова додана вартість, а при її розподілі:

— освіта є лідером серед інших видів економічної діяльності за питомою вагою з оплати праці найманих працівників;

— соціальний інститут освіти сплачує податки, пов'язані з виробництвом, при цьому, починаючи з 2004 року, не субсидюється державою, на відміну від таких видів діяльності, як переробна промисловість, сільське господарство, мисливство, лісове господарство, а також добувна промисловість;

— держава одержує завдяки освіті валовий прибуток (змішаний дохід), аналіз динаміки якого свідчить про тенденцію до подальшого зростання цього показника.

Література:

1. Боголіб Т.В. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні: дис. ... доктора екон. наук: 08.04.01 / Боголіб Т.М. — К., 2006. — 524 с.

2. Гуманітарна сфера: питання теорії і практики: [монографія] / В.І. Куценко, А.Г. Богуш, О.А. Комарова, Я.В. Остафійчук. За ред. В.І. Куценко. — К.: Наук. світ, 2002. — 456 с.

3. Національна доповідь про розвиток освіти в Україні. — К.: Мінво освіти і науки України, 2001.

4. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Держ. ком. статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2010 р.